

Vyjádření oponenta

Koncepce revize vzdělávací oblasti (název): Jazyk a jazyková komunikace (obor Český jazyk a literatura)

Oponent: Martina Šmejkalová

Posouzení textu

Preambule

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)
2. Jsou odpovědi srozumitelné
 - a. pro učitele základních škol bez příslušné aprobační
 - b. odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobační, didaktici VŠ)?

Žádné otázky nebyly položeny.

3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uveďte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

Informační hodnota preambule není z pohledu očekávaných inovací a originality myšlenek vysoká. Např. úvodní tvrzení „Vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace (JaJK) zaujímá ve vzdělávacím systému klíčové postavení.“ reprodukuje letitý, dobře známý fakt. Formulace „vhodně se vyjadřovat slovem i písmem“ byla téměř doslovně použita v učebních osnovách již v první třetině 20. století. Není jasné, zda se autoři Koncepce vracejí zpátky ke kořenům, či zda se jedná o automatické použití zažitého obratu. Co znamená „slovem a písmem“? To by bylo třeba vyjasnit.

Adjektivum/adverbium *komunikační/komunikačně* se vyskytuje v třístránkovém textu Koncepce celkem patnáctkrát. Nadužíváním tohoto výrazu dochází k vyprazdňování jeho významu, a v důsledku k devalvaci jinak silného poselství.

Není vysvětleno – a tato připomínka platí pro celý materiál – proč v preambuli není (vyjma názvu oboru) ani zmínka o literární výchově, a to zejména za situace, kdy se v další kapitole pojednává o tom, že „ČJL obsahuje dvě základní složky: jazykovou a literární“. Literární výchova je v celém elaborátu zřetelně upozaděna, není tedy jasné, zda se jí bude přiznávat v rámci „ČJL“ významně nižší podíl či zda dosud nebylo vyprojektováno, jak má v budoucnu vypadat, či zda se vyčleňuje mimo vzdělávací obor ČJL. Příklad: Pokud se pro jazykovou výchovu uvádí jako východisko „komunikačně orientovaná lingvistika“, měl by být uveden i pendant pro výchovu literární.

Třetí odstavec působí nesourodě. Buď se opět operuje se samozřejmými konstatacemi („Žáci vstupují do školy se znalostí mateřského jazyka...“), anebo jsou naopak zařazeny formulace oborovým didaktikům důvěrně známé z odborné literatury, ale běžnému učiteli patrně ne příliš srozumitelné („Disponují tedy bohatou prekonceptuální bází mateřštiny...“).

Pasáže věnující se postavení ČJL a CJ/DCJ a jejich vzájemným vztahům jsou dobře vyargumentovány.

Z celkového pohledu preambule otevírá otázku, zda vůbec měli autoři na promyšlení a tvorbu nového východiska k výuce českého jazyka a literatury budoucnosti dostatek času a prostoru. Pro domněnku, že materiál byl vytvářen pod určitým stresem, svědčí i nemilá syntaktická chyba „vnímat a rozumět různým jazykovým sdělením“.

Koncepce revize vzdělávacího oboru Český jazyk a literatura

ANALÝZA STAVU, PŘÍNOSŮ A PROBLÉMŮ

1. Čím je podle vašeho názoru vzdělávací oblast specifická vůči ostatním vzdělávacím oblastem a v čem je důležitá/zásadní pro všeobecný rozvoj žáků (jejich znalosti, dovednosti, postoje a hodnoty)?

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)

Ne zcela. Specifičnost vzdělávacího oboru není postižena takřka vůbec, důležitost/zásadnost pro všeobecný rozvoj žáků je nabíledni. V tomto případě ale lze pochopit autory, že pravděpodobně v oboru ČJL není možné vymyslet něco zcela nového nebo inovativního. ČJL je centrální a koncentrační vyučovací předmět, to je ústřední oborovědidaktický axiom, od něž se odvíjejí další zřejmé charakteristiky. Jak uvedu i níže, uvítala bych hlubší propracování otázky hodnot ve výuce ČJL.

Znalosti, dovednosti, postoje (jazykové?) a hodnoty nejsou ani identifikovány, natož aby byl analyzován jejich přínos pro „všeobecný rozvoj žáků“. Velká očekávání, která odborná obec měla zejména od nového rozpracování hodnot v oboru ČJL, tak zatím nebyla naplněna.

2. Jsou odpovědi srozumitelné
- pro učitele základních škol bez příslušné aprobace?
 - odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobací, didaktici VŠ)?

Sdělnost a informační hodnota textu jsou někdy možná redukovány vinou nepřesné stylizace: „Vzdělávací obor ČJL jako stěžejní složka vzdělávání je nástrojem myšlení a jeho základní komunikační činnosti provází jedince od dětství do dospělosti.“ Z toho vyplývá, že *vzdělávací obor je nástrojem myšlení* – neměli autoři spíše na mysli, že *jazyk je nástrojem myšlení* (mj. Trávníček)? Dále: „a jeho základní komunikační činnosti“ – k čemu se vztahuje „jeho“? K vzdělávacímu oboru? Vzdělávání? Nástroji? Myšlení? Ani jedna možnost nedává dobrý smysl. Podobná situace nastává i ve třetím odstavci – zde se „jeho komunikační činnosti“ vztahují k ČJL; to ale také zřejmě autoři neměli na mysli.

Vysvětlení by zasluhovalo autorství formulace: „Součástí vzdělávání v jazyce a jazykové komunikaci je vedení *k ochotě uvažovat a učit se o jazyce jako o nedílné součásti národního kulturního dědictví* (kurzivu vyznačila oponentka).“ Ačkoliv se v Konceptci nepočítá s termínem *jazyková gramotnost*, tato formulace byla doslovně použita pro definici *jazykové gramotnosti* v programovém článku Šmejkalové – Vondrové – Smetáčkové – Chvála (2021).

3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uveďte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

Viz bod 2.

2. Jaké současné vývojové trendy vzdělávací oblasti a souvisejících vědních oborů (v zahraničí i v ČR) považujete za inspirativní a přínosné pro všeobecný rozvoj žáků a jejich vzdělávací potřeby a měly by být promítnuty do revidovaného RVP ZV?

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)

Ne zcela. Odpověď spíše navazuje na již ověřené přístupy, které dále rozvíjí: Komunikační pojetí pravděpodobně nelze pokládat za současný (myšleno tím nový) vývojový trend, dramatickou výchovu patrně také ne, mediální výchovu máme v českém jazyce už přinejmenším čtvrt století atd.

Vysoce hodnotím skutečnost, že autoři dle mého soudu velmi osvědčeně a zároveň zodpovědně odolali některým současným populistickým návrhům a zdůraznili důležitost znalosti jazykového systému. Předpokládám, že v dalších fázích budeme diskutovat konkrétně o tom, které poznatky pokládáme pro žáka za důležité a proč.

2. Jsou odpovědi srozumitelné
- pro učitele základních škol bez příslušné aprobace?
 - odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobací, didaktici VŠ)?

Srozumitelné jsou, problém spíš vidím v určité eklektičnosti a nahodilosti: od jazykového systému až k dramatické výchově. Nerozumím klíči, podle kterého byly „současné vývojové trendy“ vybírány.

3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uvedte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

I v této kapitole se vyskytují formulace, kterým sice rozumím, ale i tak by snad mohly být zváženy výstižnější obraty: např. deskriptivní popis jazyka – to znamená „popisný popis“? Nebylo by snad vhodnější uvažovat o *deskriptivním versus preskriptivním přístupu* k jazyku ve výuce ČJL? Tento moment pokládám za velmi závažný a inspirativní, zasluhující další rozpracování.

3. Jak se v současném pojetí vzdělávací oblasti promítají stěžejní témata HSR (kompetenční a gramotnostní pojetí, průřezová témata, individualizace výuky aj.), v čem jsou naopak tato témata zohledněna nedostatečně?

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)
2. Jsou odpovědi srozumitelné
 - a. pro učitele základních škol bez příslušné aprobační?
 - b. odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobační, didaktici VŠ)?
3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uvedte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

Odpovím souhrnně. V této kapitole autoři nevyužili příležitosti vymezit dobře a srozumitelně pro budoucnost oboru ČJL pojmy *kompetence*, *gramotnost* (a jejich vztahy a propojení) a k tomu snad i další termíny příslušející k vzdělávací oblasti – výše uvedené *kommunikační činnosti*, *dovednosti* (viz preambule) apod. Tento podnět ale již jednou zazněl, a to v elaborátu filologických kateder PedF UK k revizím RVP v dubnu 2022. Možná by mělo být vysvětleno, proč nebylo možno vzít podnět v potaz.

Vymezení klíčových pojmů (*kompetence a gramotnosti*), včetně postižení jejich vztahů, pokládám za základní a klíčové. Doufala jsem, že právě ve vztahu k 1) českému jazyku a k 2) literatuře bude tato otázka vyřešena, aby se na ni dalo dobře navazovat ve školách i při dalších didaktických úvahách.

Prvně se zde objevuje pojem *oborová gramotnost* – obávám se, že tento pojem není dostatečně zaveden a operacionalizován, a měl by být vysvětlen. Naopak nikde se v dokumentu nevyskytuje pojem *čtenářská gramotnost*, který je přitom ve vztahu k ČJL pojmem zavedeným a etablovaným. Stejně tak se nikde nevyskytuje pojem *jazyková gramotnost*, který je sice novější, ale přece jen už je dostatečně znám. Zcela také chybí *funkční gramotnost* – tato připomínka přitom šla z naší fakulty již při připomínkovém řízení v dubnu 2022.

Opět ale musím konstatovat, že autoři byli v nesnadné situaci – otázka se ptá na několik logicky i obsahově nesourodých pojmů, z nichž lze jen stěží vystavět promyšleně strukturovanou odpověď.

Shodneme se s autory v názoru, že už „výstupy nynějšího RVP ZV jsou dobrým základem pro výuku“.

4. Jaké překážky je třeba překonat při modernizaci vzdělávací oblasti, zlepšení návaznosti jednotlivých vzdělávacích stupňů, provázání vzdělávací oblasti s ostatními vzdělávacími oblastmi a obory, provázání s klíčovými kompetencemi, gramotnostmi a průřezovými tématy?

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)
2. Jsou odpovědi srozumitelné
 - a. pro učitele základních škol bez příslušné aprobační?
 - b. odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobační, didaktici VŠ)?
3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uvedte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

Opět odpovím souhrnně. Tato otázka je natolik rozsáhlá, že aby byla skutečně expertně a zasvěceně zodpovězena, bylo by zapotřebí daleko více prostoru, než kolik dostali pravděpodobně autoři Koncepce k dispozici. Za této situace lze rozumět tomu, že se autoři omezili na všeobecnou konstataci, a to – mám-li shrnout hlavní myšlenky – RVP ZV musí být napsán kvalitně, musí z něj být patrný smysl revize, musí být odborně fundovaný a zároveň přístupný, a konečně – musí jít o text bez vnitřních rozporů. S tímto nelze než souhlasit, potíž spatřuji v tom, že tyto požadavky nejsou nijak specificky vztaheny pro oblast ČJL.

Požadavek na zapojení (kvalitních) učitelů se v dokumentu objevuje několikrát. Rovněž s tímto požadavkem patrně nelze než souhlasit, jedná se o obecný imperativ.

POJETÍ ZMĚN A NÁVRH POSTUPU

5. Co a proč je potřeba ve vzdělávací oblasti změnit (například redukovat, doplnit, přeformulovat, přesunout, uvést do souladu HSR)? Jaké řešení navrhuje? 6. Jaké navrhuje změny, aby do vzdělávací oblasti byly optimálně promítnuty klíčové kompetence, základní a oblastní/oborové gramotnosti a průřezová témata?

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)
2. Jsou odpovědi srozumitelné
 - a. pro učitele základních škol bez příslušné aprobace?
 - b. odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobací, didaktici VŠ)?
3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uveďte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

V zadání otázky č. 5 zaujme další termín, a sice „oblastní“ gramotnosti. Platí stejná výhrada jako u otázky 3. Kromě toho, že se jedná o výraz zjevně zatížený nežádoucí homonymií, není ani v tomto případě vysvětleno, jak se bude navrhovaný termín vztahovat k ČJL a jaký bude jeho vztah k dříve pojmenovaným „oborovým“ gramotnostem. Jako nový termín je „oblastní gramotnost“ nepoužitelný, neboť termíny, pokud možno, nemají být dvojznačné.

Autoři v odpovědi v zásadě rozšiřují to, co už bylo uvedeno v odpovědi na otázku 2.

Odpověď na otázku 6 nenalézám. Pakliže se otázka ptá na „změny“, očekávala bych, že budou popsány vůči stávajícímu referenčnímu rámci. Uvedu jen jeden příklad. Jestliže se uvádí, že je nutno „mnohem více zvýraznit poznání [...] lingvistických oborů, jako je pragmatika či stylistika“, zajímalo by mě, k čemu se požadavek „mnohem více“ vztahuje.

Věřila jsem, že se v této kapitole dozvím konkrétní představu nové koncepce v oblasti učiva, to se ale nestalo. Přitom očekávání jsou i zde vysoká, srov. např. požadavek „redukovat nepotřebné a naopak doplnit aktuální“. Je asi zjevné, že právě toto je jedna z oblastí, okolo nichž se čekají největší diskuse.

7. Jak se má změnit rozdělení oblastí a oborů, přiřazení oborů do oblastí, vztahy mezi obory a oblastmi a návaznosti oborů a oblastí mezi vzdělávacími stupni s ohledem na celostní rozvoj každého žáka?

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)

Ne zcela. Pokud dobře rozumím, navrhuje se propojení JaJK s jinými oblastmi/obory prostřednictvím „nově navrhovaných“ průřezových témat, která však nejsou jmenována. Dále má být kladen důraz na integraci uvnitř ČJL.

Za podnětnou a dobrou myšlenku v této kapitole pokládám návrh: „Očekávané výstupy by měly být formulovány na aplikační úrovni vzdělávacích cílů (a dalších vyšších úrovních revidované Bloomovy taxonomie) tak, aby směřovaly k praktickému využití znalostí a dovedností z jazyka, literatury a komunikace v ostatních vzdělávacích oblastech/oborech.“

2. Jsou odpovědi srozumitelné
 - a. pro učitele základních škol bez příslušné aprobační?
 - b. odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobační, didaktici VŠ)?
3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uveďte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

Následujícímu odstavci vůbec nerozumím. Došlo tam patrně k obrácení kauzality: „Při úpravách návaznosti mezi základním a středním vzděláváním je třeba zvažovat i předdimenzovanost učiva na 2. stupni základního vzdělávání, které vyplývá i z nedostatečného prohlubování jazykových kompetencí žáků na středních školách.“

8. Jak navrhujete do vzdělávací oblasti zpracovat stěžejní témata HSR – digitalizace, wellbeing (všestranná pohoda a odolnost fyzická, psychická, sociální, duchovní), individualizace výuky, propojování formálního a neformálního vzdělávání, klimatická změna, společenské změny apod.?

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)
2. Jsou odpovědi srozumitelné
 - a. pro učitele základních škol bez příslušné aprobační?
 - b. odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobační, didaktici VŠ)?
3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uveďte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

Proti odpovědi dozajista nelze nic namítat. Vysoce oceňuji, že autoři nerozvádějí vztah výuky ČJL k někdy módním/efemérním společensko-politickým požadavkům, ale že se hlásí k myšlence rozvíjet čtenářské a jazykové dovednosti univerzálně, tedy skutečně pro potřeby budoucnosti, jejíž konkrétní nároky můžeme v současnosti jen stěží odhadovat.

9. Jaký očekáváte vliv navrhovaných změn na všeobecný rozvoj každého žáka (například motivaci, sebezpečí, volba vzdělávací cesty a přijetí odpovědnosti žáka za vlastní učení a celoživotní vzdělávání, rozvoj sociálně-emocionálních dovedností a další)?

1. Reaguje odpověď na zadanou otázku? (ano / ne zcela – uveďte v čem)
2. Jsou odpovědi srozumitelné
 - a. pro učitele základních škol bez příslušné aprobační?
 - b. odbornou veřejnost se znalostí oboru (učitelé s aprobační, didaktici VŠ)?
3. Jsou informace a formulace odborně a terminologicky přesné? (uveďte konkrétně, v čem spočívají nepřesnosti)

Autoři začínají odpověď slovy: „Za předpokladu, že dokážeme prosadit změnu pojetí výuky...“. Jelikož autoři Koncepce znám jako vynikající odborníky, dokážu odhadnout, jakým směrem se změna bude ubírat. V představené Koncepti však tato změna je, žel, představena jen mlhavě.

Posouzení obsahu

4. V čem je Koncepce inovativní? Reaguje Koncepce na aktuální trendy a vývoj daného oboru/oblasti? (z pohledu vývoje didaktiky nebo z pohledu vývoje příslušné vědní disciplíny)
5. Co na Koncepti oceňujete?
6. Jaké otázky by bylo vhodné ještě v Koncepti dořešit? Co v Koncepti chybí?
7. Na jaká rizika jste v textu Koncepce narazili?

V oblasti jazyka Koncepce prozrazuje znalost současných přístupů k výuce; oblast literatury nelze na základě poskytnutého materiálu posoudit. Nenalezla jsem však mnoho míst, která bych mohla označit za inovativní, respektive za taková, která by mě zaujala novým, neotřelým, pronikavým a snad i vizionářským pohledem.

Oceňuji nicméně na koncepci skutečnost, že se přidržuje komunikačního principu v jazykové výchově, a to bez odmítnutí důležitosti metajazykových znalostí a metakognitivních přístupů. V literární výchově snad správně shledávám náznaky výchovy ke čtenářství.

K dořešení: Koncepce na mě místy působí spíše jako konglomerát někdy nesourodých myšlenek než jako soudržný a vypointovaný koncepční text. Myslím, že mnohé zavinil i dle mého soudu nešťastně zvolený formát otázek a odpovědí. Z toho vyplývá i moje doporučení.

Doporučení

8. Uveďte Vaše doporučení, připomínky, náměty a komentáře pro další práci s Koncepcí.

V materiálu, který byl k revizím RVP odeslán z naší fakulty v dubnu 2022, bylo mimo jiné uvedeno: „Shoda rovněž panuje na [...] nízké věcně-informativní hodnotě dokumentu (dokument je jednomyslně označován za poněkud vágní, obecný) apod. **Budoucí varianta dokumentu by proto měla ve větší míře dbát na kvalitu obsahové sdělnosti z hlediska principu relevance.**“

Je pochopitelné, že Koncepce má být programovým prohlášením, od něhož nelze očekávat řešení dílčích didaktických problémů v oboru ČJL. I u vědomí tohoto zadání je však nutno konstatovat, že Koncepce je snad až nadmíru obecná, často se zdá být i zatížena verbalismem. Nemá-li zůstat pouze formálním východiskem, nýbrž chce-li se stát skutečnou, poctivě promyšlenou a pravdivou autoritou, k níž se bude pedagogická veřejnost s respektem obracet, nutně zasluhuje v tomto směru propracovat.

K tomu by ale dle mého názoru bylo potřeba provést jednu zásadní strukturální změnu. V současné struktuře Koncepce se podle předloženého materiálu na složité otázky vyžadují jednoduché a stručné odpovědi. Autoři Koncepce tak byli dle mého úsudku v nezáviděníhodném, možná až neřešitelném postavení. Jednoduché odpovědi na složité a zejména mnohvrstevnaté otázky (srov. např. otázku 4) týkající se výchovy a vzdělávání totiž neexistují.

Pakliže chceme, aby naše práce skutečně měla smysl a byla dobrým podkladem pro kurikulární změny, musíme tvorbě Koncepce dopřát tolik času a prostoru, kolik vyžaduje promyšlení náročných myšlenkových konstruktů, postižení netriviálních souvislostí a formulace složitých (neznamená *nesrozumitelných*) argumentů, o něž by se mohla budoucí výuka ČJL smysluplně a přesvědčivě opřít.

Další postřehy a doporučení jsem vepsala do kapitol výše.

Dotakem ještě jednou upozorňuji na nutnost propracování koncepce literární výchovy. Ta, jak už bylo řečeno, v předkládané koncepci překvapivě téměř absentuje.

Literatura:

ŠMEJKALOVÁ, Martina – VONDROVÁ, Naďa – SMETÁČKOVÁ, Irena – CHVÁL, Martin. Gramotnosti ve vzdělávání – na cestě k vymezení jazykové gramotnosti. *Pedagogika: časopis pro pedagogickou teorii a praxi*, 2021, 71(2), s. 159–176. ISSN 0031-3815. Dostupné také z: <https://doi.org/10.14712/23362189.2021.1944>.